

MEZŐ ANDRÁS

A helynevek vándorlása a középkorban

Amikor az emberrel az események történnek, amikor az élmények, hatások érik, általában nem képes megmérni azok jelentőségét, befolyását saját életútjára, nézeteinek alakulására, későbbi állásfoglalásaira. Ezek a későbbi helyzetek, alkalmak azonban működésre késztetik erkölcsi érzékünket: visszafelé nyomozva ki kell derítenünk a problémákhoz vezető útunk állomásait, s ilyenkor tisztelagnünk kell azok előtt, akik ezeken az állomásokon irányítóink voltak. Névтанunk s benne helységnevadásunk kérdésköre egyik legizgalmasabb problémájának tartom régóta a helységnevek átvitelét más, távoli helyekre, új településekre, azaz a helységnevek elvándorlását. Érdeklődésem kifejlődésének visszafelé nyomozása során a kezdő időpontot 1964-ben találtam meg, ekkor adta közre INCZEFI GÉZA A földrajzi nevek átvitelének néhány kérdése c. tanulmányát /MNy. LX, 80-6/. Ebben a dűlőnévi példák mellett két helységnevpár sorsáról is szól: Győ falunak Algyő-re és Felgyő-re való bomlásáról, továbbá Földeák-nak Óföldeák és Újföldeák falvakra való divergenciájáról /i.h. 81-2/. INCZEFI a jelenséget a jelölésátvitel műszóval illeti, s választását a következőképpen indokolja: "Ez az elnevezés alkalmas arra, hogy a köznévi névátviteltől megkülönböztesse, de a fogalmához hozzátartozik az a fajtája is, amelynél az átvitt földrajzi név a régi helyén is megmarad, esetleg megkülönböztető jelzővel bővül, amint erre sok példa van a közeli és távoli vidékek nevének átvitelénél. Megkülönböztető jelző hozzátételével főleg a széles körben ismert településnevek bővülnek." /i.h. 81/ Fontos INCZEFI-nek az a megjegyzése is, amely az ilyen névvándorlást kiváltó okokra vonatkozik: "Az átvitel körülményei változatosak, gyakran a település, a lakosság történetének alakulásával vannak szoros kapcsolatban" /uo./.

A névvándorlás szórványos eseteivel a hivatalos helység-névadásra vonatkozó kutatásaim során ismét találkoztam. Pesty Frigyes névszótárából tudjuk, hogy a Sáros megyei Kisszeben 1849-ben -- Debrecen városa iránt érzett lelkesedése nyomán -- fölvette /önkéntesen/ a Kisdebrecen nevet, amiért "az abszolutizmus éveiben sokat kellett szenvednie". Így, tudatos névadással folytak le még a következő névköltöztetések. A Tolna megyei Szekszárd lakosainak egy része 1871-ben megvásárolta a Sivó családnak a Krassó-szörényi Bunya községben levő földjét. Az itt létrehozott falu aztán a Bunyaszekszárd nevet vette föl. A múlt század második felében Szentes lakosságának egy része is kirajzott. Ők Temes megyében, Vadászerdő területén alakítottak új falut. Ennek -- megyei kezdeményezésre -- a helységnévrendezés során az Újszentes nevet adták, mivel azal a lakosok "szíve vágya teljesedik". A Bereg megyei Újklenóc pedig a gömöri Klenócra utal: innen származtak ugyanis azok a lakosok, akik Beregben a Schönborn család meghívására felledítették az üvegipart. Végül nemrégiben PÉTER LÁSZLÓ számomra nagyon megtisztelő recenziójából tudtam meg, hogy a lakosságvándorlás magyarázza a délvidéki Debelyácsa hivatalosan adott Torontálvásárhely nevét.

A kérdés vizsgálatához jelentős eredményekkel járult hozzá KRISTÓ GYULA és HAJDÚ MIHÁLY. KRISTÓ az ún. KNIEZSA-BÁRCZI-féle helynévtipológiával kapcsolatos kétségeinek sorában szolt a nevek elköltöztetéséről, s annak a típusok egységét, mondhatnám hitelét megbontó szerepéről /Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged, 1976. 12-3/. A XIII. századtól a XVI. századig 11 olyan esetet mutat be, amelyek többségében valószínűséggel, néhányban pedig kétségtelen bizonyossággal igazolható a helységnevek vándorlása. A névköltöztetés kiváltó okai pedig egyrészt a régi és új hely közös birtoklása, másrészt a lakosság egy részének az új helyre való költözése. Megszívlelendő ezzel kapcsolatban KRISTÓ GYULA történeti érdekű következtetése: "A névátvitel egyébként csak nagyon nehezen bizonyítható, de kétségtelenül szép számmal létező esetei óvatosságra intenek abban a vonatkozásban, hogy pusztán a helynév hangalakjából, nyelvi szerkezetéből messze

vezető következtetéseket vonjunk le a helység keletkezésének időpontjára, sőt egész környéke megszállásának időrendjére nézve" /i.m. 13/.

HAJDÚ MIHÁLY az al-dunai Keve lakosainak és nevének a Csepel-szigetre való fölvándorlásával párhuzamosan igen gazdag adatolással bizonyította be, hogy a keveiek az Al-Duna vidékéről magukkal hozták az új lakóhelyre egykori két pusztájuk, Bálványos és Skorenovac nevét is, s ezeket a szigeten ugyancsak birtokukba jutott Izra és Kapufa puszták megnevezésére használták föl. /Helynevek vándorlása a XV. században: NÉ. I. sz. 21-6/. A névvándorlás e három esetének tisztázásában /illetőleg kettőében, mert az al-dunai Keve > Ráckeve átvitelt a korábbi szakirodalom is számon tartotta, vö. CSÁNKI III, 312/ ritka szerecséje volt a kutatónak, ugyanis egy névcsoport együttesen került az új helyre, a ráalkalmazás tényében tehát nem lehet kételkedni.

A névátvitelnek egyéb eseteinek nyomozásában igaza van KRISTÓ GYULÁ-nak, hogy az tudniillik "csak nagyon nehezen bizonyítható" /uo./. A reményt azonban nem szabad feladni, mert a vándorlásra utaló közvetlen adatok hiányában is, egyéb tényezők figyelembevételével biztonsággal valószínűsíthetjük a névköltöztetés lejátszódását. Egyszer a névkörnyezet, a többi közeli földrajzi név tanúskodása siet a segítségünkre, máskor birtoklás- és családtörténeti mozzanatok igazítanak útba bennünket, de az is előfordulhat, hogy a középkori kereskedelemmel együttjáró bizonyos szokások vezetnek a megoldáshoz.

A Magyarországon nem kevés számban előfordult Velence helység- és városrész-, valamint a Bolonya városrésznevekről a történet- és a névtudomány egyöntetűen vallja, hogy azok a megjelölt olasz városokból való betelepülés emlékeit őrzik. De más külföldi helységnevek átköltöztetésére is gondolni lehet. Az idegen népelemet és birtokosokat ugyanis nem csupán a népnévvel jelölt falvakban kereshetjük, mint pl. a cseheket Cseh, Csehi nevű helységekből. Magyarországon volt két Prága nevű falu is. A Nógrád megyeiről, a későbbi Gácsprágá-ról eleendő adat híján nem nyilatkozom, a Sümeg melletti Prága eredet-

tét azonban számomra magyarázza az, hogy ott van mellette Sümegcsehi /vö. 1332-7: Ykchech: ORTVAY I, 296, 1370: Chehy: CSÁNKI III, 42, illetőleg 1436: Praga uo. 96/. Azt a névfejtést tehát, hogy "A Prága hn. etimológiailag azonos a cseh főváros nevével" /vö. KISS, FNESz. 588/, határozottan elvetném. A XV. századi előfordulás alapján pedig nem bizonytalanodnék a következőképpen: "Lehet, hogy nem honfoglalás előtti szláv lakosoktól, hanem későbbi cseh telepesektől származik" /uo./. Szerintem kétségtelenül a cseh főváros nevének átköltötetése történt Sümeg mellé, de itt a falu nevét nem a csehek adták, hanem a magyarok, a "későbbi cseh telepesek" ugyanis csak Praha formában hozhatták volna ide a nevet.

A Katapán nemzetségnek Anonymus híradása és GYÖRFFY GYÖRGY kutatásai /István király és műve. Bp., 1977. 201, 258/ szerint eredetileg egy megyére, Komáromra korlátozódtak a birtokai. Az e nemzetségből származó Gergely ispán tulajdonában egyebek között ott volta mai Bábolna is /vö. 1268: Babuna: CD. IV/3, 488/. De a XIII. század végén őt uralta a magyar föld ettől távol, más megyékbe eső további két Bábolnája is. Az egyik Borsodban volt, a mai Tiszabábolna elődje /vö. 1215/550: Bobona: Várhegy. 174. , 193, GYÖRFFY I, 754/, a másik pedig Biharban, amelynek most Székelytelek mellett egy tanya őrzi az emlékét /vö. 1291: Babna: GYÖRFFY I, 596!. Három azonos nevű, egymástól távoli falu egy család kezén való létele többféleképpen magyarázható, csak a véletlennel nem. Gondolhatnánk arra, hogy a Katapán nembeli Bábolnai család a név alapján tudatosan szerezte meg a komáromi mellé a másik két falut is /ahogyan ezt Becsei Imre tette őseire, Both bihari ispánra való hivatkozással a Bat-, Bot- névkezdetű falvakkal, vö. GYÖRFFY I, 702/, csak hogy a helységek között levő óriási távolság miatt pusztán a név azonossága miatt aligha szolgált volna ehhez kellő jogcímmel. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a borsodi és bihari falvak esetében a birtoklás ténye megelőzte a falunevek kialakulását, és végül a Komárom megyei Bábolna név vándorolt el Borsodba és Biharba. Ha viszont ez így volt, akkor csak a Komárom megyei Bábolna szláv eredeztetését /vö. FNESz. 70-1/ fogadhatjuk el, a másik kettőét nem.

A XIV. század vége felé, 1387-ben föltűnik Szatmár megyében egy Mothochina nevű birtok /ZsigmOkl. I, 10. reg./, mégpedig éppen azzal kapcsolatban, hogy Zsigmond király szántói Pető fiait és a rozsályi Kunokat szolgálataikért megjutalmazza a hűtlenségbe esett Mothochina-i Demeter fiainak több Szatmár megyei falujával: Mothochina, Germad, Nameyn, Chaholch, Orosy, Nagaar, Kysaar, Gabrien, Motoos. /A Szatmár megyei Matolcsra és Matucsínára ld. CSÁNKI I, 480, MAKSAI 175, MEZŐ--NÉMETH 129/. Csakhogy matucsínai Demeter fiai, Miklós, László és Ferenc, ebben az időben és elődeik mint a XIII. században élt Lőrinc nádor leszármazottai eredetileg Baranya megyei birtokosok voltak. Itt volt a névadó falujuk /1228: Mothuchina: GYÖRFFY I, 340/ és váruk /vö. 1395: Castr. Mathuchyna: CSÁNKI II, 456, FÜGEDI, Vár és társadalom 166/. A család Szatmár megyei birtoklására néhány évvel korábban bukkan fel az első adat: 1381-ben Garai Miklós nádor bizonyoságlevelet ad a Kállaiaknak arról, hogy a nádori gyűlésen lefolyt vizsgálat szerint a gyarmati /de Gyarmath/ telepések és mathutyna-i Szilvester jobbágysai rátörtek a Kér nevű birtokra /KállayLevt. II, 1833. reg./. Hogyan került hát a baranyai Matucsina neve Szatmárba? Úgy, hogy a szatmári birtokokhoz jutott család Baranyából, nagyon valószínűleg jobbágy lakosokkal együtt /ne feledjük, hogy előbbi forrás telepésekről beszél a szintén tulajdonukban volt Gyarmaton/, hozta magával. Több száz kilométert vándorolt a név.

A történeti okokból bekövetkezett névvándorlásnak nagyon lírai magyarázata van. Emlékezzünk csak, mit felelt Tamási Áron Ábeljének az amerikai néger a székely fiút izgató biblikus kérdésre: "Mi célra vagyunk a világon?" -- "Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne." -- Az áttelepült lakosság a kényszerűségből elhagyott haza után az új helyen is otthon akar lenni. Az új helyen is a hazai tájat keresi és véli fölismerni, s ezt kifejezi a régi táj nevének az újra való ráalkalmazásával. Az otthonteremtés nélkülözhetetlen eszköze a név. Ezért hívja Budapest-nek futballcsapatát az ausztráliai magyar, ezért kerültek a magyar helységnevek az Egyesült Államokba, Kanadába és máshová.

A névvándorlás eddig földerített és még bizonyára nagy számban előbukkanó példáinak névtani munkálkodásunkban a következő fontosabb tanulságai vannak: 1. Nem szabad mereven fölfogni azt a tételt, hogy a helységnevet mindig a környező lakosság adja. -- 2. A helynévtipológiában külön helyet kell biztosítani az elvándorolt neveknek. -- 3. A névfejtésben a mononímiában levő alakok azonos eredeztetésével csínján kell bánnunk.